

พุทธปรัชญา

พระศรีคัมภีรญาณ
(สมจินต์ วันจันทร์), ศ.ดร.

(๒)

พุทธปรัชญา

ผู้เขียน : พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), ศ.ดร.

บรรณาธิการ : กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ : ศาสตราจารย์พิเศษ อติศักดิ์ ทองบุญ

พิมพ์ต้นฉบับ : นายसानุ มัทธนาตุลย์

ศิลปะและรูปเล่ม : นายสมบูรณ์ เฟ่งพิศ

พิสูจน์อักษร : นายสุชญา ศิริธัญกร, นายชำนานู เกิดช่อ

ออกแบบปก : นายพิจิตร พรมลี

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : เมษายน ๒๕๕๖ จำนวนพิมพ์ : ๒,๒๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : กรกฎาคม ๒๕๕๙ จำนวนพิมพ์ : ๑,๕๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์ ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ห้ามการลอกเลียนไม่ว่าส่วนใด ๆ ของหนังสือเล่มนี้
นอกจากจะได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ วันจันทร์)

พุทธปรัชญา.-- พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

460 หน้า.

1. พุทธปรัชญา. I. ชื่อเรื่อง.

294.301

ISBN: 978-616-300-028-6

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่๗๙ หมู่๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๑๓๑๗๐ โทร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓ โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓

จัดจำหน่ายโดย :

พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๑๑-๑๗ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพฯ ฯ
๑๐๒๐๐ โทร ๐-๒๖๒๓ ๖๓๒๔, โทรสาร ๐-๒๖๒๓ - ๖๓๒๓

คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นมหาวิทยาลัยที่ผลิตบัณฑิต วิจัยและพัฒนา ส่งเสริมพระพุทธศาสนาและบริการวิชาการแก่สังคมและทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ศึกษาพระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ ปรับปรุงกิจกรรมต่างๆ ให้ประสานสอดคล้อง เอื้อต่อการส่งเสริมสนับสนุนกิจการคณะสงฆ์ สร้างความรู้ความเข้าใจ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา สร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่ประชาชน จัดประชุม สัมมนา และฝึกอบรมเพื่อพัฒนาพระสงฆ์และบุคลากรทางศาสนา ให้มีศักยภาพในการธำรงรักษา เผยแผ่หลักคำสอน และเป็นหลักในการพัฒนาจิตใจในวงกว้าง

หนังสือพุทธปรัชญา เล่มนี้ เกิดขึ้นตามพันธกิจข้างต้น ให้ความรู้เกี่ยวกับด้านพุทธปรัชญา ประกอบด้วยเนื้อหา ๕ บท ประกอบด้วย บริบททางสังคมศาสนาในสมัยพุทธกาล พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี) พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคสันสกฤต) พุทธปรัชญามหายาน และพุทธปรัชญาวัชรยาน ในเล่มได้นำเสนอคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มีนัยเชิงปรัชญา อันเป็นตอบคำถามว่า พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาได้อย่างไร พุทธธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เนื้อหาส่วนไหนเป็นปรัชญา พุทธปรัชญาเกิดขึ้นพร้อมกับพระพุทธศาสนาหรือเกิดขึ้นในยุคไหน ได้เป็นอย่างดี และพุทธปรัชญาเล่มนี้ เป็นชื่อรายวิชาหนึ่งที่มีการเรียนการสอนในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาปรัชญาของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยขอนแก่น หนองนาเกลือแสนอันแรงกล้า ของพระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ วันจันทร์), ศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการและรักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยพุทธศาสตร์

(๕)

นานาชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้มีวิริยะอุตสาหะ
อย่างยิ่ง ทุ่มเทกำลังสติปัญญาสร้างสรรค์งานนี้ขึ้น พร้อมทั้งพัฒนาและ
ปรับปรุงเนื้อหาจากเอกสารประกอบการสอนให้เป็นหนังสือที่มีความ
สมบูรณ์และทันสมัยมากยิ่งขึ้น และผู้เขียนมอบลิขสิทธิ์ของหนังสือเล่มนี้
ให้เป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธ-
ศาสนาในเชิงวิชาการ และประชาชนผู้สนใจสืบไป

(พระพรหมบัณฑิต, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน กองวิชาการ สำนักงานอธิการบดี โทร. ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๓ (ต่อ ๘๗๗๓)

ที่ ศธ ๖๑๐๐.๓/๐๕๓

วันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ.๒๕๕๖

เรื่อง มอบต้นฉบับเรื่องพุทธปรัชญา จำนวน ๑ เรื่อง เพื่อจัดพิมพ์

กราบเรียน อธิการบดี

กระผม พระศรีคัมภีร์ญาณ,รศ.ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และอาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ ได้เรียบเรียงเอกสารต้นฉบับเรื่องพุทธปรัชญา ประกอบด้วยเนื้อหา ๕ บท โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีนัยเชิงปรัชญา โดยได้จัดระบบข้อมูลที่มีอยู่แล้วให้สะดวกแก่การศึกษาของนิสิตระดับปริญญาโทและปริญญาเอกด้านพระพุทธศาสนาและปรัชญา ซึ่งเนื้อหาในเล่มนี้จะเป็นการตอบคำถามที่ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาได้อย่างไร ? เนื้อหาของพุทธธรรมส่วนไหนที่เป็นปรัชญา ?” ได้ ในระดับหนึ่ง และพุทธปรัชญานี้ เป็นชื่อรายวิชาหนึ่งที่มีการเรียนการสอนในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กระผมมีความประสงค์ มอบต้นฉบับพุทธปรัชญา เล่มนี้แก่มหาวิทยาลัยเพื่อจัดพิมพ์ ซึ่งเนื้อหาของเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงขึ้นเป็นตำรา ในช่วงที่มีโอกาสไปบรรยายรายวิชานี้อยู่ระยะหนึ่ง จึงได้ส่งเอกสารต้นฉบับพุทธปรัชญา จำนวน ๓๑๔ หน้า จำนวน ๑ เล่ม พร้อมกับแผ่นซีดี ๑ แผ่น รายละเอียดตามเอกสารและหลักฐานที่แนบมาพร้อมนี้ ถ้ามหาวิทยาลัยเห็นสมควรให้จัดพิมพ์ ข้าพเจ้าขอมอบลิขสิทธิ์ต้นฉบับเรื่องพุทธปรัชญานี้ให้เป็นของมหาวิทยาลัย ในการจัดพิมพ์แต่ละครั้ง

จึงกราบเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป

(พระศรีคัมภีร์ญาณ,รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ

อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์

(พระพรหมบັນชิต)

อธิการบดี

คำนำ

หลักศรัทธาของพุทธศาสนิกชนโดยสรุปมี ๒ ประการคือ ตถาคต-
โพธิศรัทธา เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและกัมมศรัทธา
เชื่อกฎแห่งกรรม โดยมีหลักการว่าความเชื่อนั้นต้องเป็นความเชื่อที่ประกอบ
ด้วยความรู้ความเข้าใจ(ศรัทธาญาณสัมปยุต) เมื่อมีหลักศรัทธาอย่างนี้
ก็เหมือนกับมีข้อสรุปในระดับหนึ่งว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแม่จะอยู่
ในฐานะเป็นแนวคิด ไม่ใช่ทฤษฎี แต่ก็มีแจ่มแจ้งชัดเจนแล้ว ไม่มี
ประเด็นที่จะต้องถกเถียงกันในเชิงปรัชญาอีก ดังนั้น เมื่อมีผู้กล่าวคำว่า
“พุทธปรัชญา” ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงมีความสงสัยว่าพระพุทธศาสนา
เป็นพุทธปรัชญาด้วยหรือ ? ถ้าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญา ถามว่า
“พุทธธรรม ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น เนื้อหาส่วนไหนเป็น
ปรัชญา ? พุทธปรัชญาเกิดขึ้นพร้อมกับพระพุทธศาสนาหรือเกิดขึ้นใน
ยุคไหน ?” ผู้เขียนเห็นว่ามีคำถามเกิดขึ้นตามมาอีกมากเมื่อมีการนำเสนอ
คำว่า “พุทธปรัชญา” จึงเห็นว่าควรศึกษาค้นคว้าและเขียนตำราเกี่ยวกับ
พระพุทธศาสนาที่มีนัยเชิงปรัชญา นี่เป็นมูลเหตุจูงใจประการที่หนึ่ง มูลเหตุ
จูงใจประการที่สองคือ คำว่า “พุทธปรัชญา” นี้เป็นชื่อรายวิชาหนึ่งที่มี
การเรียนการสอนในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธ-
ศาสนาและสาขาวิชาปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย ผู้เขียนได้มีโอกาสสอนรายวิชานี้อยู่ช่วงหนึ่ง จึงได้
ศึกษาค้นคว้าเนื้อหาสาระเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่มีนัยเชิงปรัชญาจาก
งานวิจัย หนังสือ ตำราและบทความต่างๆ ทั้งภาษาบาลี ภาษาไทย และ
ภาษาอังกฤษทำเป็นเอกสารประกอบการสอน ทำให้มีข้อมูลในเรื่องนี้อยู่มาก
แต่ไม่ค่อยเป็นระบบนัก

(๗)

การเขียนตำราเล่มนี้ขึ้นมา ก็เพื่อจัดระบบข้อมูลที่มีอยู่แล้วให้ สะดวกแก่การศึกษาของนิสิตระดับปริญญาโทและปริญญาเอกด้านพระพุทธ ศาสนาและปรัชญา ซึ่งเนื้อหาในตำราเล่มนี้จะเป็นการตอบคำถามที่ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาได้อย่างไร ? เนื้อหาของพุทธธรรมส่วนไหน ที่เป็นปรัชญา ?” ได้ในระดับหนึ่ง หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ตำราเล่มนี้จะอำนวย ประโยชน์เชิงวิชาการแก่ผู้สนใจใคร่ศึกษาตามสมควรแก่ฐานะ

(พระศรีคัมภีรญาณ, ศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(8)

<http://variety.teenee.com/saladharm/img5/104942.jpg>

สารบัญ

	หน้า
คำปรารภ	(๓)
เรื่องมอบต้นฉบับเรื่องพุทธปรัชญา	(๕)
คำนำ	(๖)
บทที่ ๑ บริบททางสังคมศาสนาในสมัยพุทธกาล	๑
๑. โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ในสมัยพุทธกาล	๑
๒. ท่าทีของพระพุทธเจ้าต่อปัญหาเชิงอภิปรัชญา	๖
๓. พระพุทธศาสนากับแนวคิดอาตมัน	๑๑
๔. เจ้าลัทธิและแนวคิดร่วมสมัยในสมัยพุทธกาล	๑๘
๕. สถานะและบทบาทของนักตรรกะในสมัยพุทธกาล	๓๘
บทที่ ๒ พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี)	๔๗
๑. พระพุทธศาสนากับพุทธปรัชญา	๔๗
๒. วิธีการนำเสนอแนวคิดเชิงปรัชญาของพระพุทธเจ้า	๕๒
๓. พัฒนาการจากพระพุทธศาสนาเถรวาท สู่ความเป็นพุทธปรัชญาเถรวาท(ยุคบาลี)	๕๙
๔. พระสาวกนักวิชาการ	๖๖
๕. อภิปรัชญา	๘๔
๕.๑ ธรรม ๑๗๐ หรือธรรม ๒๐๒	๘๔
๕.๒ ชาติ	๙๘
๕.๓ ธรรมชาติหรือลักษณะของชั้น ๓ ชาติ	๑๐๐

(๑๐)

๖. ญาณวิทยา	๑๑๓
๖.๑ อายุตนะ บ่อเกิดของความรู้	๑๑๓
๖.๒ ระดับและประเภทของความรู้	๑๑๖
๗. จริยศาสตร์	๑๓๒
๗.๑ ศิลในชั้นหลักการ	๑๓๒
๗.๒ วิธีการพัฒนาตนให้มีศีล	๑๓๗
๗.๓ ศิลในฐานะเป็นวิธีการนำไปสู่สมาธิ	๑๔๐
๗.๔ อุดมคติหรือเป้าหมายของศีล	๑๔๓
บทที่ ๓ พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคสันสกฤต)	๑๕๑
๑. พระพุทธศาสนา ๑๘ นิกาย	๑๕๑
สำนักสรวาสตีวาทิน	๑๕๖
๑. กำเนิดและพัฒนาการ	๑๕๖
๒. นักปราชญ์และคัมภีร์สำคัญ	๑๕๙
๓. กำเนิดคำว่า “ไวยาชิกะ”	๑๗๕
๔. อภิปรัชญา	๑๗๗
๔.๑ ธรรม ๗๕	๑๗๗
๔.๒ สรรพสิ่งมีอยู่จริงตลอดกาลทั้ง ๓	๑๘๑
๔.๓ ขณิกวาท	๑๘๔
๕. ญาณวิทยา	๑๘๘
๕.๑ พาหยารณประจักษ์วาท	๑๘๘
๕.๒ ความรู้แท้ ๒ ประเภท	๑๘๙
๕.๓ ท่าทีของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ	
ต่อญาณวิทยาของกลุ่มสัจนิยม	๑๙๗

๖. จริยศาสตร์	๑๙๙
๖.๑ ผู้ทำกรรมและผู้เสวยผลกรรม	๒๐๐
๖.๒ พระอรหันต์อาจเสื่อมจากมรรคผลได้	๒๐๓
๖.๓ มรรคผลอาจบรรลุข้ามขั้นได้	๒๐๕
๖.๔ วิญญานดับต่างกันตามคติ	๒๐๗
๖.๕ ในสังสารวัฏมิ้อันตรภาพ	๒๐๘
สำนักเสาตราเนติกะ	๒๑๐
๑. กำเนิดและพัฒนาการ	๒๑๐
๒. นักปราชญ์และคัมภีร์สำคัญ	๒๑๒
๓. อภิปรัชญา	๒๑๓
๓.๑ ธรรม ๘๔	๒๑๓
๓.๒ ปุคคลศุณยตาและธรรมศุณยตา	๒๑๖
๓.๓ ขณิกวาทย่างสุดโต่ง	๒๑๘
๓.๔ โลกและชีวิตคืออนุกรมแห่งความเปลี่ยนแปลง	๒๒๑
๔. ญาณวิทยา	๒๒๔
๔.๑ พาหยาธณเมยวาท	๒๒๔
๔.๒ จิตเข้าถึงวัตถุไม่ได้	๒๒๔
๔.๓ ความรู้เกิดได้โดยการอนุมาน	๒๒๗
๔.๔ “ธรรม” คืออารมณ์สิ่งทีรับรู้อได้	๒๒๘
๔.๕ รูปคืออนิตัสสนรูป	๒๓๐
๕. จริยศาสตร์	๒๓๑
๕.๑ สรรพสิ่งเป็นทุกข์	๒๓๑

(๑๒)

๕.๒ นิพพานเป็นสังขตธรรม	๒๓๔
๖. เสตตรานติกะในมุมมองของสำนักอื่น:	๒๓๘
อะไรคือท่าทีที่แท้จริง ?	๒๓๘
๗. ไวยาชิกะกับเสตตรานติกะ	๒๔๐
บทวิพากษ์เกี่ยวกับ “สภาวะ-แก่นของสรรพสิ่ง”	๒๔๐
๘. ไวยาชิกะกับเสตตรานติกะ:	๒๔๒
สสารนิยมกับสารัตถนิยมเป็นมิจฉาทิฎฐิหรือไม่ ?	๒๔๒
บทที่ ๔ พุทธปรัชญามหายาน	๒๔๕
สำนักมหายมิกะ	๒๔๕
๑. กำเนิดและพัฒนาการ	๒๔๕
๑.๑ สัมมาทิฎฐิคือไม่เอียงข้างอัตถิตาหรือ	
นัตถิตาสัมมาทิฎฐิคือตำแหน่งของ	
“ศูนยตา”	๒๔๖
๑.๒ โลกทั้งปวงเป็นศูนยะ(ว่าง)	๒๔๘
๑.๓ ศูนยตา ๒๕ นัยในคัมภีร์เถรวาท	๒๕๐
๒. ผู้ก่อตั้งสำนักมหายมิกะ: อารยนาคารชุน	๒๕๒
๓. คัมภีร์สำคัญ	๒๕๕
๔. นัยแห่งมหายมิกปฏิบัติ	๒๖๕
๕. ประสังคิกะและสวตันตริกะ	๒๖๗
๖. เช่น: พัฒนาการสูงสุดของปรัชญามหายมิกะ	๒๗๒
๗. อภิปรัชญา	๒๗๔
๗.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล	๒๗๔
๗.๒ ปัญหาว่าด้วย “กาล”	๒๗๕

๗.๓ ปัญหาว่าด้วยภาวะและอภาวะ	
กับปัญหาว่าด้วย กาล	๒๗๙
๗.๔ ศูนย์ตาในฐานะเครื่องมือของมารยมิกะ	๒๘๑
๗.๕ พัฒนาการแห่งศูนย์ตาจากเถรวาทสู่	
มารยมิกะ	๒๘๕
๗.๕ วิภาษวิธีของนาคคารชุน	
เครื่องมือโต้แย้งทัศนะใดๆ ของ	
มารยมิกะ	๒๘๘
๘. ญาณวิทยา	๒๙๒
๘.๑ มหาวิทยาลัย	๒๙๒
๘.๒ เสฏฐวิทยาลัยสมบูรณ์	๒๙๔
๘.๓ ประสบการณ์นิยมยอดเยี่ยม	๒๙๗
๘.๔ ปรัชญาปารมิตา ความรู้แจ้งสูงสุด	๒๙๙
๙. จริยศาสตร์	๓๐๑
๙.๑ ปัญหาอันเกิดจากการตีความ ศูนย์ตา	๓๐๑
๙.๒ ธรรมคือคุณธรรมและจริยธรรม	๓๐๔
๙.๓ นิพพาน	๓๐๖
สำนักโยคอาจารย์	๓๑๒
๑. กำเนิดและพัฒนาการ	๓๑๓
๒. นักปราชญ์และคัมภีร์สำคัญ	๓๑๗
๓. นักปราชญ์กับงานสร้างสรรค์ปรัชญา	๓๓๗
๔. อภิปรัชญา	๓๔๓

(๑๕)

๔.๑	ธรรม ๑๐๐	๓๔๓
๔.๒	วิญญูณ ๖ : ประพตติวิญญูณ	๓๔๕
๔.๓	วิญญูณที่ ๗ : กสิขกฺขมโนวิญญูณ	๓๔๗
๔.๔	วิญญูณที่ ๘ : อาลยวิญญูณ	๓๔๘
๔.๕	อาลยวิญญูณกับภวังคจิต	๓๕๑
๔.๖	พีชะ	๓๕๓
๔.๗	“พีชะ” ในคัมภีร์เถรวาทและพีชะกับ อาลยวิญญูณ	๓๕๖
๔.๘	ฐานะและบทบาทอาลยวิญญูณ	๓๕๙
๔.๙	อาลยวิญญูณ ตถาคตครรรค์ และธรรมกาย	๓๖๐
๔.๑๐	ปฏิบัติการแห่งวิญญูณทั้ง ๘	๓๖๒
๕.	ญาณวิทยา	๓๖๔
๕.๑	วิญญูณ ๖ : ชั้นรับความรู้	๓๖๔
๕.๒	กสิขกฺขมโนวิญญูณ : การกลั่นกรอง และส่งถ่ายความรู้	๓๖๗
๕.๓	อาลยวิญญูณ: ชั้นเก็บและนำองค์ความรู้ไปก่อเชื้อ ความรู้ใหม่	๓๖๗
๕.๔	ระดับของความรู้	๓๗๐
๖.	จริยศาสตร์	๓๗๒
๖.๑	อทวิภาวะ	๓๗๒
๖.๒	ปัญญาโคตร	๓๗๓

๖.๓ ภูมิ ๑๐	๓๗๖
๖.๔ นิพพาน	๓๗๖
๖.๕ นิพพานกับอภายวิญญาณ	๓๗๙
๗. โยคากับเสตตรานติกะ	๓๘๑
๘. โยคากาเป็นจิตนิยมสุดโต่งจริงหรือ ?	๓๘๒
๙. อิทธิพลของโยคากา	๓๘๔
บทที่ ๕ พุทธปรัชญาวัชรยาน	๓๘๙
๑. กำเนิดและพัฒนาการ	๓๘๙
๒. ลัทธิดั้งเดิมในทิเบต	๓๙๔
๓. แนวคิดเรื่อง “บาร์โด”:	
หลักความเชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิดในทิเบต	๓๙๖
๔. ดินแดนศักดิ์สิทธิ์	๔๖๑
๕. คัมภีร์สำคัญ	๔๐๓
๖. อภิปรัชญา	๔๐๔
๖.๑ จักรวาล	๔๐๔
๖.๒ คัมภีร์ธาตุและวัชรธาตุในฐานะพลังจักรวาล	๔๐๖
๖.๓ ปฏิจิมมุขปาทกับสังสารวัฏ	๔๐๙
๗. ญาณวิทยา	๔๑๒
๗.๑ ความรู้ขั้นพื้นฐาน	๔๑๒
๗.๒ ความรู้ระดับโลกุตตระ:	๔๑๓
ความรู้ ๕ ประเภทกับพระธยานีพุทธะ ๕	๔๑๓
๗.๓ ความรู้ระดับโลกุตตระ: วัชระ	๔๑๗

(๑๖)

๗.๔ กระบวนการถ่ายทอดความรู้	๔๑๗
๗.๕ การถ่ายทอดความรู้แบบอวัจนภาษา	๔๑๙
๗.๖ เกณฑ์ตัดสินความรู้	๔๒๒
๘. จริยศาสตร์	๔๒๓
๘.๑ บุพพกิจห้าแสน	๔๒๔
๘.๒ โยคะ(นิกายเนียงม่า)	๔๒๕
๘.๓ องค์ประกอบแห่งการปฏิบัติเพื่อความดีสูงสุด	๔๒๘
๘.๔ อุดมคติ	๔๓๐
๙. จริยศาสตร์ในวิถีชีวิต:	๔๓๓
มันตระ “โอม มณี ปัทเม หุม”	๔๓๓
๑๐. บทส่งท้าย:	๔๔๒
พุทธพุทธปรัชญาวัชรยานหรือตันตระ	
ประณีประนอมกับสังคมหรือลัทธินอกกรีต	๔๔๒
บรรณานุกรม	๔๔๙
เกี่ยวกับประวัติและผลงานผู้เขียน	๔๕๘

หนังสือพุทธปรัชญา เล่มนี้ เกิดขึ้นตามพันธกิจ
ข้างต้น ให้ความรู้เกี่ยวกับด้านพุทธปรัชญา ประกอบด้วย
เนื้อหา ๕ บท ประกอบด้วย บริบททางสังคมศาสนาในสมัย
พุทธกาล พุทธปรัชญาเถรวาท (ยุคบาลี) พุทธ-ปรัชญาเถร
วาท (ยุคสันสกฤต) พุทธปรัชญามหายาน และพุทธปรัชญา
วัชรยาน

ในเล่มได้นำเสนอคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่มี
นัยเชิงปรัชญา อันเป็นตอบคำถามว่า พระพุทธศาสนาเป็น
ปรัชญาได้อย่างไร พุทธธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
เนื้อหาส่วนไหนเป็นปรัชญา พุทธปรัชญาเกิดขึ้นพร้อมกับ
พระพุทธศาสนาหรือเกิดขึ้นในยุคไหน ได้เป็นอย่างดี และ
พุทธ-ปรัชญาเล่มนี้ เป็นชื่อรายวิชาหนึ่งที่มีการเรียนการ
สอนในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนาและสาขาวิชาปรัชญา ของบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทที่ ๑

บริบททางสังคมศาสตร์ในสมัยพุทธกาล

๑. โลกทัศน์และชีวิตทัศน์ในสมัยพุทธกาล

พวกพราหมณ์อธิบายไว้ในคัมภีร์พระเวท(ฤคเวท)ว่า “ความเป็นไปของโลก และชีวิตหรือการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ภายใต้อำนาจของปฐมมูลหรือปฐมการณ (First Cause)” ปฐมการณนี้มีคำเรียกได้หลายชื่อ เช่น มหาพรหม พรพรม อทิพรหม กาลาหังสะ พรหมันหรือปรมาตมัน โดยชื่อที่นิยมเรียกมากที่สุดคือ ปรมาตมัน มีฐานะเป็นมหาวิญญาณ(Supreme Soul)เป็นที่รวมแห่งวิญญาณ ทั้งปวง “ปรมาตมัน” แปลว่า วิญญาณอันยิ่งใหญ่ หมายถึงวิญญาณที่เกิดเอง เป็นเอง(สยัมภู) ไม่มีเพศ เป็นต้นเหตุแห่งสรรพสิ่ง ดวงวิญญาณทั้งหลายออกมาจากปรมาตมันนั้น วิญญาณย่อยที่ออกมาจากมหาวิญญาณแล้วสิงสถิตในร่าง สัตว์นานาชนิด ทำให้เวียนว่ายตายเกิด ไม่รู้จักจบสิ้น เมื่อวิญญาณในร่างสัตว์ ได้ทำความดีสมบุรณ์จนบรรลุโมกษะ(เหมือนนิพพานแต่นิยมใช้คำสันสกฤตว่า นิรวาณ)คือความหลุดพ้น วิญญาณย่อยเหล่านั้นจึงเข้าไปอยู่กับปรมาตมันคือ มหาวิญญาณตามเดิม โลกและชีวิตอันเกิดจากการสร้างสรรค์ของมหาวิญญาณ จึงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เป็นมายา แต่เพราะอวิชชาคือความไม่รู้ทำให้มนุษย์ หลงผิดคิดว่าเป็นความจริง แต่แท้จริงแล้วตัวเองเป็นมายา ส่วนปรมาตมัน หรือพรหมันเป็นสัจจะ(ความจริง)สูงสุด เป็นนิรันดร์ เพราะความดีสูงสุดอันเป็น เป้าหมายแห่งการปฏิบัติก็คือการกำจัดอวิชชาที่ปิดบังไม่ให้เห็นความจริงสูงสุด คือปรมาตมัน เมื่อใดก็ตามที่เห็นความจริงสูงสุดหรือปรมาตมัน ย่อมเข้าถึง โมกษะซึ่งเป็นสภาพจิตใจที่ว่างจากอารมณ์^๑

^๑ เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม ๑ ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๕๗-๖๐.

สมัยเมื่อพระสิทธัตถะ โคตมะ(พระศากยมุนีพุทธะ)ยังไม่ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงถือบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำอนาแล้ว ได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม^๒ (ปัจจุบัน : พุทธคยาหรือโพธิคยา)เพื่อปฏิบัติธรรม ณ ที่นั้นมีพวกฤๅษีโยคีที่มาปฏิบัติบำเพ็ญเพียรหรือบำเพ็ญตบะอยู่เป็นจำนวนมาก พวกฤๅษีโยคีเหล่านั้นมีความหลากหลายทางความคิด โดยสรุปแบ่งเป็น ๒ กลุ่มคือ (๑) สัสสตทิวฏฐิ กลุ่มที่เห็นว่าทุกอย่างเที่ยง สัตว์ตายแล้วเกิดอีก (๒) อุกฺเขททิวฏฐิ กลุ่มที่เห็นว่าทุกอย่างขาดสูญ สัตว์ตายแล้วสูญ และพวกโยคีฤๅษีเหล่านั้นมีวิธีบำเพ็ญเพียรหลายรูปแบบ แต่โดยสรุปแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ

(๑) กามสุขัลลิกานุโยค การบำเพ็ญเพียรพัวพันหมกมุ่นอยู่ในกามสุข หมายถึง ปรนเปรอตนเอง

(๒) อตฺตกิลมณานุโยค การบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีทรมานตนเองหรือบำเพ็ญตบะ ด้วยวัตถุประสงค์เดียวกันคือการบรรลุโมกษะ(แปลว่าความหลุดพ้น)

พระสิทธัตถะทรงเรียนรู้แนวคิดและวิถีปฏิบัติ พร้อมกับชิมชั้บประสบการณ์เกี่ยวกับแนวคิดและวิถีปฏิบัติของพวกฤๅษีโยคี ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเป็นเวลา ๖ ปี ทำให้รู้แนวคิดเชิงอภิปรัชญาและจริยศาสตร์ของคนในยุคนั้น

^๒ คำว่า “อุรุเวลาเสนานิคม” แยกเป็น “อุรุ+เวลา+เสนา+นิคม”, อุรุ=ทราย, เวลา=เขตคั่น เช่นคั่นนา คั่นกั้นน้ำ, เสนา=ทหาร ในที่นี้หมายถึงฤๅษีโยคี, นิคม=ตำบลรวมกัน แปลว่า ตำบลของพวกฤๅษีโยคีที่เต็มไปด้วยคั่นนาทราย หมายถึงสถานที่ที่มีการก่อทรายเป็นคั่นนาและมีพวกนักบวชมาอยู่มาก สาเหตุที่มีคั่นนาทรายมาก เพราะสมัยหนึ่งกุลบุตร ๑๐,๐๐๐ คนบวชเป็นดาบส(ฤๅษี)อยู่ในบริเวณนี้ อยู่มาวันหนึ่งได้ตั้งกติกาไว้ว่า “ขณะที่ปฏิบัติธรรม(โยคะ)อยู่นั้น ใครเกิดอกุศลจิตคือคิดไม่ดีขึ้นมา ต้องชนทรายมากองไว้เป็นการเตือนตนเองและประกาศให้คนอื่นรู้ ทุกครั้งที่เกิดอกุศลจิต ต้องชนทรายมากองไว้ทำให้ที่นั้นเต็มไปด้วยคั่นนาทราย”; วิ.อ.(ไทย) ๓/๑/๒-๓.

อย่างแจ่มแจ้ง สภาพแวดล้อมทางสังคมและทางศาสนาบริเวณอุรุเวลาเสนานิคม เป็นข้อมูลบ่งถึงประเภทและลักษณะของแนวคิดสำคัญที่มีมาก่อนสมัยพระพุทธเจ้า ได้ส่วนหนึ่ง

ในตอนต้นสมัยของพระพุทธเจ้า พวกอารยัน(อารยัน)พัฒนาความคิดเชิงปรัชญาให้สอดคล้องกลมกลืนกับปรัชญาธรรมของลัทธิร่วมสมัยในยุคนั้น เช่น ศาสนาเชนและพระพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับโลกและชีวิตมีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังนี้^๓

๑. มีความเชื่อว่า ดวงวิญญาณเป็นอนันตะ(ไม่มีที่สุด) ดวงวิญญาณนั้น ผ่านการเวียนตายเกิดนับครั้งไม่ถ้วน เวียนว่ายอยู่อย่างนั้นไม่หยุดนิ่งจนกว่า จะบรรลุโมกษะคือความหลุดพ้น เมื่อบรรลุโมกษะแล้วจึงเข้าไปรวมอยู่กับ มหาวิญญาณ หรือปฐมวิญญาณ หรือมหาพรหม หรือปรมาตมัน

๒. มีความเชื่อว่า ชีวิตของสรรพสัตว์แตกต่างกันด้วยอำนาจของกรรม ที่ได้ทำไว้ในชาติปางก่อน และเพราะกรรมนั่นเองทำให้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ (สังสารวัฏ)

๓. มีความเชื่อว่า สรรพสัตว์เกิดมาเพราะกรรมบันดาล เพราะกรรมทำให้ สัตว์มีความแตกต่างกัน เพื่อตัดการเวียนว่ายตายเกิดและกำจัดความแตกต่างกัน จึงควรมี “อกรรม” คือการไม่กระทำ มีวิธีปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงอกรรมคือพรหมัน โดยการสละบ้านเรือนเข้าไปอยู่ป่า(Wanderer)บำเพ็ญธรรม^๔

^๓ เสฐียร พันธงชัย, ศาสนาเปรียบเทียบ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๖, หน้า ๗๓-๗๔.

^๔ พวกที่สละบ้านเรือนเข้าไปบำเพ็ญธรรมอยู่ในป่านี้ เรียกว่า สมณพราหมณ์

โลกทัศน์และชีวทัศน์ดังกล่าวมานี้ มีทั้งส่วนที่เป็นแนวคิดเชิงอภิปรัชญา ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ บางประเด็นก็ตรงกับแนวคิดของพระพุทธเจ้า บางประเด็นก็แตกต่างกัน มีบางแนวคิดที่พระพุทธเจ้าทรงถือว่าเป็นมิจฉาทิฎฐิ เช่น แนวคิดหรือความเชื่อ ๓ อย่างที่ถือว่าขัดกับหลักกรรมในมุมมองของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย^๕

๑. ปุพเพกตเหตุวาท ความเชื่อว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นเพราะกรรมเก่า
๒. อิสสรนิมมานเหตุวาท ความเชื่อว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้เป็นใหญ่
๓. อเหตุอปัจจยวาท ความเชื่อว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นไปสุดแต่โชคชะตาลอยๆ ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “สมณพราหมณ์พวกใด มีวาตะอย่างนี้ มีทิฎฐิอย่างนี้ว่า ‘สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนมีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ’ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ทราบมาว่า จริงหรือที่ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้ มีทิฎฐิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ’ ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากล่าวอย่างนี้แล้วยอมรับว่า ‘จริง’ เราจะกล่าวกับท่านเหล่านั้นดังนี้ว่า ‘ถ้าอย่างนั้น เพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนเป็นเหตุ ท่านทั้งหลายก็จักเป็นคนฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดพรหมจรรย์ พุดเท็จ พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ มากด้วยอภิชณา(เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) มีจิตพยาบาท และเป็นมิจฉาทิฎฐิ” พระพุทธศาสนาถือว่า ความเชื่ออย่างนี้ไม่มีคุณค่าทางจริยธรรม เป็นความเชื่อ

^๕ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๓๘-๒๔๐.

ที่ทำให้คนไม่มีความพอใจ(ฉันทะ)หรือความพยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำหรือ
ละเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ(บุพเพกตเหตุวาท)

พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า “สมณพราหมณ์พวกใดมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิ
อย่างนี้ว่า ‘สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีการ
เนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าของใหญ่เป็นเหตุ’ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้น
กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ทราบมาว่า จริงหรือที่ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิ
อย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนแต่มีการ
เนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าของใหญ่เป็นเหตุ’ ถ้าสมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเรากลาม
อย่างนี้แล้วยอมรับว่า ‘จริง’ เราก็จะกล่าวกับท่านเหล่านั้นดังนี้ว่า ‘ถ้าอย่างนั้น
เพราะการเนรมิตของพระผู้เป็นเจ้าของใหญ่เป็นเหตุ ท่านทั้งหลายก็จักเป็นคน
ฆ่าสัตว์ ... และเป็นมิฉชาติภูริ” พระพุทธศาสนาถือว่า ความเชื่ออย่างนี้ไม่มี
คุณค่าทางจริยธรรม เป็นความเชื่อที่ทำให้คนไม่มีความพอใจ(ฉันทะ)หรือความ
พยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำหรือละเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ(อิสสรนิมมานเหตุวาท)

พระพุทธเจ้าตรัสต่อไปว่า “สมณพราหมณ์พวกใดมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิ
อย่างนี้ว่า ‘สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนไม่มีเหตุ
ไม่มีปัจจัย’ เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์พวกนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ทราบมาว่า
จริงหรือที่ท่านทั้งหลายมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า สุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์
ไม่สุขที่บุรุษบุคคลนี้เสวย ทั้งหมดล้วนไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย’ ถ้าสมณพราหมณ์
เหล่านั้นถูกเรากลามอย่างนี้แล้วยอมรับว่า ‘จริง’ เราก็จะกล่าวกับท่านเหล่านั้น
ดังนี้ว่า ‘ถ้าอย่างนั้น เพราะไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย ท่านทั้งหลายก็จักเป็นคนฆ่าสัตว์
... และเป็นมิฉชาติภูริ” พระพุทธศาสนาถือว่า ความเชื่ออย่างนี้ไม่มีคุณค่าทาง

จริยธรรม เป็นความเชื่อที่ทำให้คนไม่มีความพอใจ(ฉันทะ)หรือความพยายามที่จะทำสิ่งที่ควรทำหรือละเว้นสิ่งที่ไม่ควรทำ(อเหตุอปัจจยวาท)

แนวคิดหรือความเชื่อ ๓ อย่างนี้ พระพุทธศาสนาถือว่าขัดกับหลักกรรม คำว่า “กรรม” แปลว่า การกระทำ เป็นคำที่แสดงการทำงานของจิต ถือเป็นกระบวนการของชีวิตที่ติดอยู่กับชีวิตตลอดเวลา ไม่แยกเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต กรรมที่ทำทุกขณะมีผลต่อวิถีชีวิตในขณะนั้น ๆ สืบเนื่องติดต่อกันไป ไม่มีกรรมเก่าหรือกรรมใหม่ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^๖ “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน(กัมมัสมสกะ) มีกรรมเป็นทายาท(กัมมทายาท) มีกรรมเป็นกำเนิด(กัมมโยนิ) มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์(กัมมพันธุ์) มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย(กัมมปฏิสรณะ) กรรมย่อมจำแนกให้สัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน”

๒. ท่าทีของพระพุทธเจ้าต่อปัญหาเชิงอภิปรัชญา

พระพุทธเจ้าและพุทธบริษัท(ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา)มีความคุ้นเคยกันดีพวกนักบวช(สมณพราหมณ์)บางพวกของลัทธิอื่นๆ เช่น สมัยหนึ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีออกจากกรุงสาวัตถี ประสงค์จะไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวัน เมื่อเดินทางไปถึงพระอารามเชตวัน เห็นว่าเป็นเวลาที่พระพุทธองค์ทรงพักอยู่ด้วยผลสมาบัติ(หรือเข้าผลสมาบัติ) ไม่เหมาะที่จะเข้าเฝ้า จึงเข้าไปยังที่อยู่ของพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก(นักบวชในลัทธิอื่น) ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้า ท่านเศรษฐีสนทนาสอบถามทิวาฐิ(ความเห็น, ความเชื่อ) ของกันและกันกับพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น^๗

^๖ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙-๒๙๗/๓๔๙-๓๕๗, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๐๐-๓๐๓/๓๕๙-๓๖๗.

^๗ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๓/๒๑๖-๒๑๙.

ปริพาชกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘โลกเที่ยง’^๘นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๑)

ปริพาชกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘โลกไม่เที่ยง’^๙นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๒)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘โลกมีที่สุด’^{๑๐}นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๓)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘โลกไม่มีที่สุด’^{๑๑}นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๔)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ชีวะ^{๑๒}กับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน’^{๑๓}นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๕)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน’^{๑๔}นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๖)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘หลังจากตายแล้ว ตถาคต^{๑๕}เกิดอีก’^{๑๖}นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” (๗)

^๘ข้อความว่า “นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เป็นเจตนาของปริพาชกผู้นี้จะยืนยันว่า ความเห็นของตนเท่านั้นเป็นความเห็นที่ถูกต้อง ความเห็นของคนอื่นผิด การแสดงทรรศนะด้วยท่าทีสุดโต่งอย่างนี้เป็นธรรมชาติหรือลักษณะเฉพาะของนักปรัชญา ในกรณีของปริพาชกท่านอื่นๆ ก็เหมือนกัน

^๙“ชีวะ” ในที่นี้หมายถึงวิญญาณอมตะหรืออาตมัน(หรือชีวาตมัน-วิญญาณย่อย); อภ. ปญจ.อ.๑/๑/๑๒๙.

^{๑๐}“ตถาคต” ในที่นี้หมายถึงสัตว์ แต่ลัทธิอื่นใช้ในความหมายว่า “อัตตาหรืออาตมัน”; ที.สี.อ.๖๕/๑๐๘.

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก’ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”(๘)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี’ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”(๙)

ปริพาชกอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “คหบดี เรามีทิวฏฐิอย่างนี้ว่า ‘หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่’ นี่เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”(๑๐)

เมื่อปริพาชกทั้ง ๑๐ แสดงทิวฏฐิ(ความเห็น)ของตนอย่างนี้แล้ว อนาถบิณฑิกเศรษฐีกล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้แต่ละท่านมีทิวฏฐิอย่างนี้ๆ ว่า “ทิวฏฐิอย่างนี้ๆ เกิดขึ้นเพราะการมโนสิการ(การใส่ใจหรือพิจารณา)โดยไม่แยกคายบ้าง เพราะคำพูดของผู้อื่นบ้าง ทิวฏฐิเช่นนี้เกิดขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อขึ้น อิงอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเท่านั้นที่ท่านผู้นี้ติดแล้ว เข้าถึงแล้ว” เมื่อถูกปริพาชกเหล่านั้นถามว่า “ท่านมีทิวฏฐิอย่างไร?” อนาถบิณฑิกเศรษฐีตอบ สรุปความได้ว่า

สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ก่อขึ้น อิงอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น สิ่งนั้นไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นข้าพเจ้าได้เห็นดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง อย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ และรู้อุปายเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งสิ่งนั้นอย่างยอดเยี่ยม ตามความเป็นจริง

เมื่อได้เวลาสมควร อนาคตภิกษุเศรษฐีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเรื่องของตัวเองได้สนทนากับพวกปริพาชกให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ดีละ ดีละที่ท่านกล่าวอย่างนั้น” เมื่ออนาคตภิกษุกลับไปแล้ว พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุที่บวชได้ ๑๐๐ พรรษา พึงสามารถกล่าวตอบโต้พวกอัญญเดียรฉัตรปริพาชกได้เหมือนกับอนาคตภิกษุเศรษฐีนี้” การที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องชมเชย ยินดีพอใจอนาคตภิกษุเศรษฐีเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่า ทิฎฐิ (ความเห็น, ทัศนคติ) ของปริพาชกทั้ง ๑๐ อย่างนั้น ไม่สอดคล้องกับความ เป็นจริง เป็นความเห็นแบบสุดโต่ง ถือเป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นอภัยกตปัญหา(ปัญหาที่ไม่ควรตอบ) เป็นปัญหาเชิงอภิปราย

พระพุทธเจ้ามีท่าทีต่อปัญหาเชิงอภิปราย ๒ แบบคือ (๑) ถ้าถามเพื่อชวนโต้ว่าหะ พระองค์ไม่ทรงตอบ แต่จะทรงอธิบายความให้ผู้ถามเกิดความสบายใจ (๒) ถ้าถามเพื่อหาความรู้ และพระองค์ทรงเห็นว่าผู้ถามจะได้รับประโยชน์ จากคำตอบ พระองค์จึงทรงตอบพร้อมการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้ง^{๑๑}

สมัยหนึ่ง พระมาลุงกยบุตรคิดคำนึงถึงปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ (อภัยกตปัญหา) เกิดความไม่พอใจ จึงเข้าไปเฝ้า กราบทูลถามปัญหาว่า “โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง” เป็นต้น พร้อมกับกราบทูลสัพทไปอีกว่า “ถ้าพระพุทธองค์ตรัสตอบปัญหานี้ ตัวเองก็จักประพฤติพรหมจรรย์(อยู่เป็นพระ)ในพระศาสนาต่อไป ถ้าไม่ตรัสตอบก็จะลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มาลุงกยบุตร เธอจงจำปัญหาที่เราไม่ตอบว่าเป็นปัญหาที่เราไม่ตอบ และจงจำปัญหาที่เราตอบ

^{๑๑} อติศักดิ์ ทองบุญ ราชบัณฑิต, วิเคราะห์อภิปรายในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕-๗.

ว่าเป็นปัญหาที่เราตอบ ปัญหาที่เราไม่ตอบคือ ปัญหาว่า ‘โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคต(สัตว์)เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่’ เราไม่ตอบปัญหาเหล่านี้เพราะไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ส่วนปัญหาที่เราตอบคือปัญหาว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย(เหตุเกิดทุกข์) นี้ทุกขนิโรธ(ความดับทุกข์) นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา(ข้อปฏิบัตินำไปสู่ความดับทุกข์)’ ปัญหานี้เราตอบ เพราะมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ... เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน”^{๑๒} นี่คือท่าทีแบบที่ ๑

ท่าทีแบบที่ ๒ พึงเห็นกรณีที่อินทกยัักษ์ทูลถามว่า^{๑๓} “ที่ผู้รู้ทั้งหลายกล่าว ว่า ‘รูปไม่ใช่ชีวะ’ นั้น (ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง) สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรนอกกระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร?” พระพุทธเจ้า ตรัสตอบว่า “รูปนี้เป็นกลละ^{๑๔} ก่อน จากนั้นกลละเกิดเป็นอัมพุทะ^{๑๕} จากอัมพุทะเกิดเป็นเปสิ(ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิดเป็นขณะ(เป็นก้อน) จากขณะเกิดเป็นปุม

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๒-๑๒๙/๑๓๓-๑๔๑.

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๗-๓๓๘.

^{๑๔} “กลละ” หมายถึงรูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสับด ๓ ครั้ง; ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๔.

^{๑๕} “อัมพุทะ” หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนดีบุกเหลว; ส.ส.อ. ๑/๒๓๕/๒๘๕.

๕ ปุ่ม^{๑๖} ต่อจากนั้น ผม ขน และเล็บจึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น บริโภคข่าน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นก็ยังอัฏภาพให้เป็นไปในครรภ์ด้วยข่าน้ำโภชนาหารอย่างนั้น”

๓. พระพุทธศาสนากับแนวคิดอาตมัน

ถามว่า “ข้อความที่มีนัยว่า ‘พระพุทธศาสนาตั้งเดิมยืนยันความมีอยู่แห่งอาตมัน’ มีหรือไม่ ?” มีนักปราชญ์ยุคใหม่หลายท่านแสดงทรรศนะเกี่ยวกับเรื่องนี้ มาตามริส เดวิดส์กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าทรงยืนยันความมีอยู่แห่งอาตมัน (soul-อัตตา) และทรงสืบทอดประเพณีของอุปัชฌ์ พระองค์ไม่ได้ปฏิเสธอาตมัน หรือวิญญาณโดยตรง เป็นแต่เพียงปฏิเสธร่างกายส่วนที่ประกอบด้วยอายตนะ ภายใน(ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)เท่านั้น ร่างกาย(body)ไม่ใช่อาตมัน(self) จิต(mind) ก็ไม่ใช่อาตมัน”

พระพุทธเจ้าทรงสอนและเผยแผ่ลัทธิที่แพร่หลายอยู่ก่อนแล้วในยุคของพระองค์ การบำเพ็ญศีล สมาธิและปัญญาก็เพื่อรู้แจ้งอาตมันตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์อุปัชฌ์ การปฏิเสธอาตมัน(อัตตา)แล้วสอนแนวคิดเรื่องขันธ ๕ แทนเกิดขึ้นในยุคหลัง^{๑๗} นักปราชญ์ฮินดู ส่วนมากมีทรรศนะเช่นเดียวกับมาตามริส เดวิดส์ ถามว่า “ข้อเท็จจริงคืออะไร ?” ข้อเท็จจริงก็คือว่า พระพุทธศาสนายอมรับอาตมันหรืออัตตาในฐานะเป็นกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง มีความเป็นเหตุเป็นผลกัน แต่ไม่ยอมรับในอัตตาถาวร

^{๑๖} “ปุ่ม ๕ ปุ่ม” หมายถึงแขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ เป็นพัฒนาการของทารกในครรภ์มารดาซึ่งเกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๕; ส.ส.อ.๑/๒๓๕/๒๘๕.

^{๑๗} T.R.V. Murti, *The Central Philosophy of Buddhism : A Study of Madhyamika System*, (Delhi: Munshiram Manoharial, 1988), pp 22-23.

คำว่า “อาตมัน” ในคัมภีร์อุปนิษิตเป็นคำสันสกฤต ตรงกับคำบาลีว่า “อตฺตา” ในคัมภีร์พระพุทฺธศาสนาเถรวาท แต่ในคัมภีร์เถรวาทใช้ในความหมายระดับสมมติเท่านั้น เช่น พุทฺธภาษิตว่า “อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนฺตแลเป็นทีฬิงแห่งตน อตฺตนา โจทยตฺตานํ จงเตือนตนด้วยตนเอง อตฺตา หเว ชิตฺตํ เสยโย ชนฺตณนํนแลตีกว่า” “อตฺตา” คำนี้หมายถึงองครวมแห่งขันธ ๕ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา จะเห็นว่า ความเป็นอตฺตามีความเป็นอนัตตาติดอยู่ ความเป็นอนัตตาตามหลักพระพุทฺธศาสนาสืบเนื่องมาจากความไม่เที่ยงและความ เป็นทุกข์

พระพุทฺธศาสนาแสดงแนวคิดเรื่อง “อนัตตา” เพื่อแย้งเรื่อง “อตฺตา” ในความหมายระดับปรมาตฺถ์ของศาสนาเทวนิยม(พราหมณ์-ฮินดู) แสดงความไม่สมเหตุสมผลของแนวคิดเกี่ยวกับอาตมันหรืออตฺตาในศาสนาเทวนิยม แนวคิดเรื่องอนัตตาในพระพุทฺธศาสนามีนัยครอบคลุมทั้งสังขตธรรม(สิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นโดยปัจจัย)และอสังขตธรรม(สิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งโดยปัจจัย)

“สังขตธรรม” แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ (๑) อุปาทินนธรรม สิ่งทีกรรรมยิตครองหรือเกาะกุม(ซึ่งนักวิชาการส่วนมากหมายถึงสิ่งทีมีใจครองหรือสิ่งมีชีวิต) (๒) อนูปาทินนธรรม สิ่งทีกรรรมไม่ยิตครองหรือเกาะกุม(ซึ่งนักวิชาการส่วนมากหมายถึง สิ่งทีไม่มีใจครองหรือไม่มีชีวิต) สังขตธรรมทั้ง ๒ ส่วนนี้เป็นอนัตตา ท่านอธิบายความเพิ่มเติมว่า ทีเป็นอนัตตาเพราะมีลักษณะไม่ใช่อตฺตา(อนัตต-ลักษณะ) คืออย่างไร ? ธรรมทั้งปวงไม่มีแก่นสาร ไม่มีหน่วยทีแท้จริงคงอยู่ ไม่มีตัวตนที ไม่มีผู้ทำ ไม่มีผู้เสวยทีแท้จริง ไม่มีอำนาจในตัว วางเปล่า ไร้เจ้าของ

ไม่เป็นไปในอำนาจ แยกต่ออัตตาหรืออยู่ตรงข้ามกับอัตตา เป็นกองธรรมล้วน ๆ เป็นไปตามเหตุปัจจัย

“อสังขตธรรม” หมายถึงนิพพานเป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน ดังข้อความว่า “สังขารทั้งปวงที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พระนิพพานและบัญญัติ ท่านวินิจฉัยว่าเป็นอนัตตา”^{๑๘} คำว่า “อนัตตา” ที่เป็นลักษณะของนิพพานนี้ ท่านอธิบายเพิ่มเติมว่าเพราะเป็นสิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง^{๑๙} และเพราะว่างจากกิเลส ว่างจากการยึดมั่นถือมั่น

ข้อความว่า “(๑) สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง (๒) สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ (๓) ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ข้อความทั้ง ๓ ท่อนนี้สืบเนื่องกันสองทิศทาง คือ เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์จึงเป็นอนัตตา และเพราะเป็นอนัตตานั้นแหละจึงทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้(เป็นทุกข์) เพราะคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ดังนั้นแหละ(เป็นทุกข์)จึงไม่เที่ยง สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าขณะประทับอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ทรงแสดงอนัตตลักษณะสูตรแก่ปัญจวัคคีย์ สรุปความได้ว่า^{๒๐}

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา ถ้ารูปนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในรูปว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’ ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะรูปเป็นอนัตตา ฉะนั้น รูปจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในรูปว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนี้ รูปของเราอย่าได้เป็น

^{๑๘}วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๕๗/๓๔๒.

^{๑๙}วิมตติ.สุกกา. ๒/๒๕๗/๓๕๑.

^{๒๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗-๒๘.

อย่างนั้น’ ภิกษุทั้งหลาย เวทนา ... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ เป็นอนัตตา ถ้าวิญญาณนี้จักเป็นอัตตาแล้วไซ้ วิญญาณนี้ไม่พึง เป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในวิญญาณว่า ‘วิญญาณของเราจึงเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และ บุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า ‘วิญญาณของเราจึงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้น’

สาเหตุที่ชั้น ๕ และธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา เพราะเกิดจากเหตุปัจจัย ที่เป็นอนัตตา เห็นได้จากข้อความในอนัตตเหตุสูตร ที่พระพุทธเจ้าแสดงขณะ ประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี สรุปความได้ว่า^{๒๑}

ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นก็เป็น อนัตตา รูปเกิดจากสิ่งที่เป็นอนัตตา จักเป็นอัตตา(อาตมัน)ได้ แต่ที่ไหนเล่า เวทนา...สัญญา...สังขาร... วิญญาณเป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยที่ทำให้วิญญาณเกิดขึ้นก็เป็นอนัตตาวิญญาณที่เกิด จากสิ่งที่เป็นอนัตตา จักเป็นอัตตาได้แต่ที่ไหนเล่า

พิจารณาไตรลักษณ์โดยละเอียดลงไปในแต่ละส่วน จะพบสาเหตุ ๒ ระดับ ที่ทำให้ชั้น ๕ และธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา คือ

ระดับที่ ๑ คือ เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่เที่ยง จึงเป็น ทุกข์ เพราะเป็นทุกข์จึงเป็นอนัตตา

^{๒๑} ส.ข. (ฉบับหลวง แปล) ๑๗/๔๖/๒๓, และ ส.สพ. (ฉบับหลวง แปล) ๑๘/๑/๑, ๒-๖/๒-๔.

ระดับที่ ๒ เพราะองค์ประกอบมีรูปเป็นต้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
ชั้นที่ ๕ จึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาประกอบ
ขึ้นจากชั้นที่ ๕ จึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

ประเด็นเกี่ยวกับอัตตาและอนัตตา อยู่ในความสนใจของนักปราชญา
ศาสนาмаแต่โบราณ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ปรากฏคำว่า
“อัตตา” จำนวน ๑,๑๓๒ คำ และปรากฏคำว่า “อนัตตา” จำนวน ๙๓๖ คำ
ไม่รวมถ้อยคำสำนวนที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า ในส่วนที่มีอยู่อย่างวัตถุวิสัย อัตตา
หรืออาตมันในพระพุทธศาสนาเถรวาทหมายถึงองค์รวมแห่งชั้นที่ ๕ ที่ประกอบ
กันขึ้นเป็นบุคคล ตัวตน เราเขา อยู่ภายใต้กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงไปตาม
เหตุปัจจัย เพราะเปลี่ยนแปลงจึงเป็นทุกข์ เพราะเป็นทุกข์จึงเป็นอนัตตา อัตตา
จึงมีลักษณะเป็นอนัตตา ในส่วนที่เป็นจิตวิสัย สิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็นอัตตา เป็นเพียง
ความยึดมั่นถือมั่นวัตถุที่สัมพันธ์กับตัวเองว่าเป็นเรา เป็นตัวตนของเรา เรียกว่า
อัตตวาหุพาทาน พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธอัตตาแห่งชั้นที่ ๕ โดยทรงใช้กรอบแห่ง
ไตรลักษณ์ ดังนี้^{๒๒}

พระพุทธเจ้า : ภิกษุทั้งหลาย... รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง ?

ภิกษุทั้งหลาย : ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ?

ภิกษุทั้งหลาย : เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า

พระพุทธเจ้า : ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา
ควรหรือที่จะเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา”

ภิกษุทั้งหลาย : ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑/๒๘-๒๙.

ความเห็นที่ว่า “เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” หมายถึงความเห็นว่ามีอัตตาหรืออาตมันนั่นเอง พระพุทธศาสนาปฏิเสธอัตตาหรืออาตมันเพราะสาเหตุ ๔ ประการ คือ

- (๑) เพราะไม่เที่ยง ดำรงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ตลอดไป
- (๒) เพราะบังคับให้เป็นไปตามความต้องการไม่ได้
- (๓) เพราะอัตตาเกิดขึ้นจากองค์ประกอบหลายอย่าง
- (๔) เพราะไม่มีอำนาจในตัวเองที่จะสร้างสรรค์สิ่งอื่นขึ้นมาได้

อัตตาหรืออาตมันจึงมีไม่ได้ในความหมายนี้ มีแต่อันตตาหรืออนาตมัน พัฒนาการขั้นสุดท้ายแห่งพุทธปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก้าวไปถึงระดับที่ปฏิเสธอนัตตาด้วย เพราะโดยปรมัตถ์ความเป็นอัตตาถ้าจะมี ย่อมเกิดจากความเป็นอนัตตา ในขณะที่ความเป็นอนัตตาถ้าจะมี ย่อมเกิดจากความเป็นอัตตา เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจะยอมรับอะไรได้ เพราะการยอมรับอนัตตาเท่ากับการยึดมั่นถือมั่นในอนัตตา ย่อมกลายเป็นอนัตตวาทุปาทาน เหมือนกับกรณีภาวะ(ความมี)และอภาวะ(ความไม่มี) หรืออัตติตา(ความมี)และนัตติตา(ความไม่มี) ทั้ง ๒ อย่างอยู่คนละฟากฝั่งแห่งความคิด การปฏิเสธสิ่งหนึ่งเท่ากับยอมรับอีกสิ่งหนึ่ง และการยอมรับสิ่งหนึ่งเท่ากับปฏิเสธอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งในสังคัมการปฏิเสธและยอมรับ จะปฏิเสธและยอมรับทั้ง ๒ อย่างไปพร้อม ๆ กันไม่ได้

เมื่อตรวจสอบดูโดยละเอียด จะพบว่า พระพุทธศาสนาไม่ได้มุ่งปฏิเสธอัตตาอย่างเดียว แต่ประเด็นที่เน้นคือความไม่ยึดมั่นถือมั่นอัตตา สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา นั่นเป็นของเรา นั่นเป็นตนของเรา’ นัยที่แท้จริงแห่งพระพุทธพจน์นี้ น่าจะหมายถึงว่า อัตตาจะมีหรือไม่มีไม่สำคัญ

ประเด็นอยู่ที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นอัตตา ความไม่ตรงกันด้านทรรศนะเกี่ยวกับ
อัตราระหว่างเทวนิยมกับอเทวนิยม ขึ้นอยู่กับความเชื่อในภาวะแห่งจุดหมาย
สูงสุดทางศาสนา เทวนิยมแบ่งโลกและชีวิตออกเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ระดับ
ปรากฏการณ์ (Phenomenal Unit) (๒) ระดับจริงแท้ซึ่งอยู่เหนือปรากฏการณ์
(Noumenal Unit)

เทวนิยมยืนยันความมีอยู่จริงและมีอยู่อย่างอิสระของอัตตา(อาตมัน)
ส่วนพุทธศาสนายืนยันว่า โลกนี้มีแต่ระดับปรากฏการณ์ (Phenomenal Unit)
เมื่อพัฒนาจิตพ้นจากกิเลส จึงก้าวขึ้นสู่ระดับเหนือปรากฏการณ์หรือระดับ
โลกุตตรภาวะ (Transcendental Unit) ทุกอย่างต้องสัมพันธ์กัน แต่คำว่า
“โลกุตตรภาวะ” มุ่งถึงสภาวะทางจิตมากกว่า หมายถึงสภาวะทางจิตของคน
ที่อยู่ในโลกแต่ไม่แปดเปื้อนด้วยกิเลส พระพุทธศาสนาปฏิเสธความเป็นหรือมี
อัตตาเพราะขาดคุณสมบัติ ๔ ประการ คือ (๑) ความสมบูรณ์ (๒) ความเป็น
อันติมสัจจะ (๓) ความมีอยู่อย่างอิสระ (๔) ความมีสาระ นักปราชญ์ในยุคหลัง
เช่น ท่านวสุพัชฌ์กล่าวว่า อาตมันและธรรม(จิต+วัตถุ) เป็นเพียงสมมติฐานผิวเผิน
ไม่ใช่เรื่องจริงจึงแต่อย่างใด วิญญาณ(อัตตา, อาตมัน, ชีวาตมัน) และโลก (หรือ
จิตกับวัตถุ) มีอยู่อย่างสัมพันธ์กัน ไม่มีสัจภาวะสูงสุดใดที่จะมากำหนดจิตและ
วัตถุ ท่านนาคคารุณผู้ก่อตั้งนิกายมหายิมิกะกล่าวยิ่งขึ้นไปอีกว่า “สังขตธรรมก็ดี
อสังขตธรรมก็ดี โดยปรมาตม์แล้วย่อมมีภาวะอันเดียวกันคือศุนยตา(ความว่าง)
บาปบุญสัตว์แม้กระทั่งนิพพาน ว่าโดยปรมาตม์มีสภาพเหมือนกันคือศุนยตา(สรวม
ศุนยม) ทั้งโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมไม่มีอยู่โดยตัวเอง”^{๒๓}

^{๒๓} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒), หน้า ๒๑-๒๓.

๔. เจ้าลัทธิและแนวคิดร่วมสมัยในสมัยพุทธกาล

๔.๑ ครูทั้ง ๖

(๑) ปุรณะ กัสสปะ

คำว่า “ปุรณะ” แปลว่า เต็มหรือบริบูรณ์ หมายถึง ผู้มีปัญญาสมบูรณ์ ตำนานบอกเล่า กลุ่มปุรณะ กัสสปะเป็นนักบวชเปลือย (อเจลก) มีความเชื่อแบบ อภิริยาทมิฏฐิ (อภิริยวาทะ = เห็นว่า ทำแล้วไม่เป็นอันทำ) มีทรรศนะว่า วิญญาณ (Soul) เป็นสิ่งที่อยู่ในสภาพแฝง (Latent, Inactive) จึงไม่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำ ส่วนร่างกายอยู่ในสภาพปฏิบัติการ (Active) เป็นผู้ก่อการทุกอย่าง จึงต้องรับผิดชอบต่อพฤติกรรมทุกชนิด โดยสรุปคือ การกระทำทุกอย่างไม่มีผลต่อวิญญาณ ทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ปุรณะ กัสสปะ ปฏิเสธกฎแห่งกรรม^{๒๔}

ในสามัญญผลสูตร มีข้อความแสดงทรรศนะของปุรณะ กัสสปะว่า สมัยหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ดินเข้าไปหาครูปุรณะ กัสสปะ สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลว่า^{๒๕}

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูปุรณะ กัสสปะ ถึงที่อยู่ เสรจปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามปุรณะ กัสสปะ ว่า ‘ท่านกัสสปะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิฐอง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ฯลฯ คนเหล่านี้ได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะ

^{๒๔} ที.สี.อ.๑๖๖/๑๔๕. อ้างใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๕/๕๓.

^{๒๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๕-๑๖๖/๕๓-๕๔.

ที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยวชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตรภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณาในสมณพราหมณ์ ซึ่งมีผลมาก เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผลให้เกิดในสวรรค์ ท่านกัสสปะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่' เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูปุณณะ กัสสปะ ตอบว่า 'มหาบพิตร เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ ไม่ได้ให้ ตัดช่องย่องเบา ปล้นทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ดักขุม ที่ทางเปลี่ยว เป็นขู้ พุดเท็จ ผู้ทำ(เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่าทำบาป... แม้หากบุคคลไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำคงคา ให้เองใช้ให้ผู้อื่นให้ บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อมไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน การฝึกอินทรีย์ จากการสำรวม จากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา' หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครูปุณณะ กัสสปะกลับตอบเรื่องที่ทำแล้วไม่เป็นอันทำ เปรียบเหมือนเขาถามเรื่องมะม่วง กลับตอบเรื่องขนุนสำปะล่อ หรือเขาถามเรื่องขนุนสำปะล่อ กลับตอบเรื่องมะม่วง หม่อมฉันจึงคิดว่า "ไฉน คนระดับเราจะรู้กรณสมณพราหมณ์ ผู้อยู่ในราชอาณาจักรได้อย่างไรกัน' หม่อมฉันจึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิ คำกล่าวของครูปุณณะ กัสสปะ ถึงไม่ชื่นชม ไม่ตำหนิ แต่ก็ไม่พอใจ และไม่เปล่งวาจาแสดงความไม่พอใจออกมา เมื่อไม่เชื่อถือ ไม่ใส่ใจ คำกล่าวนั้น ก็ได้ลู่จากที่นั่งจากไป

(๒) มกฺขลิต โคศาล

มกฺขลิต โคศาลเป็นศิษย์ของปารศวนาถ แห่งศาสนาเซน มกฺขลิต โคศาล มีแนวความคิดแบบ อเหตุทิฎฐิ คือมีความเห็นว่า “ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย” เพราะสมัยหนึ่งท่านเห็นหน่อไม้งอกขึ้นมาได้จึงเกิดความสงสัยว่า หน่อไม้งอกขึ้นมาได้อย่างไร จึงสรุปว่า “ทุกอย่างไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายตายแล้ว มีสัตว์เกิดขึ้นมาอีก”

ในสามัญญผลสูตร มีข้อความแสดงความทรศนะของมกฺขลิต โคศาลว่า สมัยหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูเวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ตนเข้าไปหาครูมกฺขลิต โคศาล สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลว่า^{๒๖}

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูมกฺขลิต โคศาล ถึงที่อยู่ เจริจาปราศรัยกันพอคั่นเคยดี ได้นั่งลงถามครู มกฺขลิต โคศาลว่า ‘ท่านโคศาล อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ ... ท่านโคศาลจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูมกฺขลิต โคศาล ตอบว่า ‘มหาบพิตร ความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย เศร้าหมองเอง ความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย สัตว์ทั้งหลายบริสุทธิ์เอง ไม่ใช่เพราะการกระทำของตน ไม่ใช่เพราะการกระทำของผู้อื่น ไม่ใช่เพราะการกระทำของมนุษย์ ไม่มีกำลัง ไม่มีคามเพียร ไม่มีความสามารถของมนุษย์ ไม่มี

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๗-๑๖๘/๕๔-๕๖.

* ลัทธินี้บางที่เรียกว่า สังสารสุทธิ คือ เห็นว่า ความบริสุทธิ์เกิดจากการเวียนว่าย.

ความพยายามของมนุษย์ สัตว์ ปาณะ ภูตะ ชีวะทั้งปวง ล้วนไม่มีอำนาจ ... อนึ่ง กำเนิดที่เป็นประธาน ๑,๕๐๖,๖๐๐ กรรม ๕๐ กรรม ๕ ... มหาอัป ๘,๕๐๐,๐๐๐ เหล่านี้ ที่พาลและบัณฑิตพากันเที่ยวเวียนว้ายไปแล้ว จักทำที่สุดทุกข์ได้เอง เหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกขว้างไป ย่อมคลี่หมดไปได้เอง ฉะนั้น^{๒๗} หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครummักขลิ โศศาลกลับตอบเรื่องความบริสุทธิ์เพราะเวียนว้ายตายเกิด เปรียบเหมือนเขาถามเรื่องมะม่วงกลับตอบเรื่องขนุนสำปะล่อ หรือเขาถามเรื่องขนุนสำปะล่อกลับตอบเรื่องมะม่วง ...

(๓) อชิตะ เกสกัมพล

อชิตะ เกสกัมพลมีแนวคิดแบบนัตถิกทฤษฎี คือความเห็นที่ “บุญไม่มีบาปไม่มี บุคคลไม่จำเป็นต้องนึกถึงบุญคุณของพ่อแม่ เมื่อร่างกายแตกดับ ดินกลายเป็นดิน น้ำกลายเป็นน้ำ ลมกลายเป็นลม ไฟกลายเป็นไฟ ล้วนแต่คืนสู่สภาพเดิม นั่นคือ สูงสุดคืนสู่สามัญ”

ในสามัญผลสูตร มีข้อความแสดงทรรศนะของอชิตะ เกสกัมพลว่า สมัยหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ตนเข้าไปหาครูอชิตะ เกสกัมพล สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลว่า^{๒๘}

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูอชิตะ เกสกัมพล ถึงที่อยู่ เจริญปราศรัยกันพอคั่นเคยดี ได้นั่งลงถามครูอชิตะ

^{๒๗} ลัทธินี้บางทีเรียกว่า อุกเขตทฤษฎี หรือสุญนิยม คือ เห็นว่า สัตว์ตายแล้วขาดสูญ.

^{๒๘} ที.สี. (ไทย) ๘/๑๗๐-๑๗๒/๕๖-๕๗.

เกสกัมพลว่า ‘ท่านอชิตะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้คือ ... ท่านอชิตะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้นั้นบ้างหรือไม่’ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูอชิตะ เกสกัมพล ตอบว่า ‘มหาบพิตร ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเช่นสรวงก็ไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิคาไม่มีคุณ มารดาไม่มีคุณ สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้นก็ไม่มี สมณะพราหมณ์ ผู้ประพตติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็ไม่มีโลก มนุษย์คือที่ประชุมมหาภูต ๔ เมื่อสิ้นชีวิต ชาติดินไป ตามชาติดิน ชาติน้ำไปตามธาตุน้ำ ชาติไฟไปตามธาตุไฟ ชาติลมไปตามธาตุลม อินทรีย์ทั้งหลายย่อมผันแปรไปเป็นอากาศธาตุ มนุษย์มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่าช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกกพิราบ การเช่นสรวงสิ้นสุดแค่ เจ้าถ่าน คนเขลาบัญญัติทานนี้ไว้ คำที่คนบางพวกย่ำว่ามีผลนั้นว่างเปล่า เท็จ ไร้สาระ เมื่อสิ้นชีวิต ไม่ว่าคนเขลาหรือคนฉลาด ย่อมขาดสูญไม่เกิดอีก’ หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครูอชิตะ เกสกัมพลกลับตอบเรื่องความขาดสูญ เปรียบเหมือนเขาถามเรื่องมะม่วง กลับตอบเรื่องขนุนสำปะล่อ หรือเขาถามเรื่อง ขนุนสำปะล่อ กลับตอบเรื่องมะม่วง ...

(๔) ปกฺกระ กัจจายนะ

ปกฺกระ กัจจายนะมีแนวคิด ๒ แบบ คือ (๑) นัตถิกทิกฺกฐิ (๒) สัสสทิกฺกฐิ “นัตถิกทิกฺกฐิ” คือ ความเห็นว่า สภาวะที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ มี ๗ อย่าง คือ

(๑) ดิน (๒) น้ำ (๓) ไฟ (๔) ลม (๕) สุข (๖) ทุกข์ (๗) ชีวะหรือวิญญาณ รวมเรียกว่า “สัตตกาย” ทั้งหมดนี้เป็นอิสระ แยกจากกัน ไม่มีใครสร้าง ไม่มีใครบันดาล

“สัสสตทฤษฎี” คือ ความเห็นว่า สัตตกายนี้เที่ยงแท้แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น น้ำเมื่อถูกต้มจนเดือดจะกลายเป็นไอ ลอยขึ้นไปสู่อากาศ กลายเป็นก้อนเมฆตกลงมาเป็นเมฆฝน กลายเป็นน้ำอีก มีวัฏจักรวนเวียนอยู่ในกรอบเดียวอย่างนี้

ในสามัญญผลสูตร มีข้อความแสดงทรรศนะของปุถุชน กัจจายนะว่า สมัยหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ตนเข้าไปหาครูปุถุชน กัจจายนะ สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศรัทราบทูลว่า^{๒๙}

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูปุถุชน กัจจายนะ ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคุ้นเคยดี ได้นั่งลงถามครูปุถุชน กัจจายนะว่า ‘ท่านกัจจายนะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมาย เหล่านี้ คือ ... ท่านกัจจายนะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะ ที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่’ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูปุถุชน กัจจายนะ ได้ตอบว่า ‘มหาบพิตร สภาวะ ๗ กองนี้ ไม่มีผู้สร้าง ไม่มีผู้บันดาล ไม่มีผู้เนรมิต ยั่งยืน มั่นคง ดุจยอดภูเขาดุจเสาระเนียด ไม่หวั่นไหว ไม่ผันแปร ไม่กระทบกระทั่งกัน ไม่ก่อให้เกิดสุขหรือทุกข์ หรือทั้งสุขและทุกข์แก่กัน และกัน สภาวะ ๗ กองนั้นคืออะไรบ้าง คือ กองแห่งธาตุดิน

^{๒๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๓-๑๗๕/๕๗-๕๘.

กองแห่งธาตุน้ำ กองแห่งธาตุไฟ กองแห่งธาตุลม กองสุข กองทุกข์ กองชีวะ ... ในสภาวะ ๗ กองนั้น ไม่มีผู้ฆ่า ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฆ่า ไม่มีผู้ฟัง ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นฟัง ไม่มีผู้รู้ ไม่มีผู้ใช้ให้คนอื่นรู้ ใครก็ตาม จะเอาศาสตราคมตัดศีรษะใคร ก็ไม่เชื่อว่าปลงชีวิตใครได้ เพราะเป็น เพียงศาสตราแทรกผ่านไปในระหว่างสภาวะ ๗ กองเท่านั้นเอง' หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครู ปกฤษะ กัจจายนะ กลับตอบเรื่องความขาดสูญ เปรียบเหมือนเขา ถามเรื่องมะม่วงกลับตอบเรื่องขนุนสำปะลอส หรือเขาถามเรื่องขนุน สำปะลอส กลับตอบเรื่องมะม่วง ...

(๕) นิครนถ์ นาฏบุตร

นิครนถ์นาฏบุตรเกิดที่แคว้นวัชชี กรุงเวสาลี เป็นศาสดาองค์ที่ ๒๔ ของศาสนาเซน มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า มหาวิระ มีแนวคิดเหมือนพระพุทธศาสนา อยู่ประเด็นหนึ่งคือปฏิเสธพระเจ้าสร้างโลก และถือหลักอหิงสา อย่างเคร่งครัด แต่มีแนวคิดแบบสัสตทิกฎฐิ เชื่อในความมีอยู่ถาวรแห่งอัตตาหรือชีวะตมัน ส่งเสริมวิธีการบำเพ็ญเพียรแบบทรมานตนเอง (อัตตกิลมถานุโยค)

นิครนถ์ นาฏบุตรเชื่อว่า โลกนี้มี ๒ สิ่งที่อยู่คู่กัน คือ (๑) ชีวะ (๒) อชีวะ ความทุกข์ในโลกเกิดจากการที่ชีวะถูกขังอยู่ในอชีวะ ผู้ประสงค์จะพ้นทุกข์ ต้องถอนชีวะออกจากอชีวะ ลัทธินิครนถ์นี้ต่อมาพัฒนาเป็นศาสนาเซน มีความ รุ่งเรืองมาถึงปัจจุบัน วิธีการปฏิบัติบำเพ็ญธรรมยังคงรูปแบบเหมือนเช่นอดีต เป็นส่วนมาก นักบวชเซนแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ^{๓๐}

^{๓๐} เสฐียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

(๑) เศวตัมพร นักบวชนุ่งห่มผ้าขาว แสดงสัญลักษณ์แห่งความบริสุทธิ์ เน้นหลักอหิงสา ปราศจากความมั่งร่ำรวย

(๒) ทิฆัมพร นักบวชเปลือย ปฏิเสธแม้กระทั่งเครื่องนุ่งห่มประจำตัว ประพฤติป้อน ๆ เพื่อทรมาณร่างกาย บำเพ็ญธรรมแบบอัตตกิลมถานุโยค เพื่อปลดปล่อยชีวะออกจากอหิวะ ปฏิเสธการสร้างปฏิมากร(รูปเปรียบหรือรูปแทน) และรูปเทพเจ้า อยู่ในฝ่ายอนุวินัย ปัจจุบันมีนิกายใหม่แยกจากเศวตัมพร คือสถานัควาที และแยกเป็นนิกายย่อยอีกมาก เช่น นิกายอุติกาส รวมประมาณ ๘๐ นิกาย

ในสามัญญผลสูตร มีข้อความแสดงพรรณนาของนิครนถ์ นาฏบุตรว่า สมัยหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน เข้าไปหาครูนิครนถ์ นาฏบุตร สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศรรูปทูลว่า^{๓๑}

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูนิครนถ์ นาฏบุตร ถึงที่อยู่ เจรจาปราศรัยกันพอคืบเคยดี ได้นั่งลงถามครูนิครนถ์ นาฏบุตรว่า ‘ท่านอัคคิเวสสนะ อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมาย เหล่านี้คือ ... ท่านอัคคิเวสสนะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะ ที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่’ เมื่อหม่อมฉันถามอย่างนี้ ครูนิครนถ์ นาฏบุตร ตอบว่า ‘มหาบพิตร นิครนถ์ในโลกนี้ สำรวมด้วยการสังวร ๔ อย่าง คือ (๑) เว้นน้ำดิบทุกอย่าง (๒) ประกอบกิจที่เว้นจากบาปทุกอย่าง (๓) ล้างบาปทุกอย่าง (๔)

^{๓๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๓๖-๑๓๘/๕๘-๕๙.

รับสัมผัสทุกอย่างโดยไม่ให้เกิดบาป นิครนถ์สำรวมด้วยสังวร ๔
 อย่างนี้ ดังนั้น บิณฑิตจึงเรียกว่า ผู้ถึงที่สุดแล้ว สำรวมแล้ว
 ตั้งมั่นแล้ว' หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์
 แต่ครูนิครนถ์ นาฏบุตร กลับตอบเรื่องสังวร ๔ อย่าง เหมือนเขา
 ถามเรื่องมะม่วง กลับตอบเรื่องขนุนสำปะล่อ ...

(๖) สัจฉัย เวลัฏฐบุตร

สัจฉัย เวลัฏฐบุตรมีแนวคิดแบบอมราวิกเขปิกะ(เดินได้ไม่ตายตัว)
 มีทรรศนะ เกี่ยวกับสรรพสิ่งในกรอบแห่งจตุกโกณะของท่านนาคราชุน เช่น
 “วิญญานมี วิญญานไม่มีวิญญาน ทั้งมีและไม่มี วิญญานจะว่ามีก็มีใช่ ไม่มีก็
 มีใช่” ในสามัญญผลสูตร^{๓๒} มีข้อความแสดงทรรศนะของสัจฉัย เวลัฏฐบุตรว่า
 สมัยหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน
 เข้าไปหาครูสัจฉัย เวลัฏฐบุตร สนทนาปราศรัยกัน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูล
 ว่า

คราวหนึ่งในกรุงราชคฤห์นี้ หม่อมฉันเข้าไปหาครูสัจฉัย เวลัฏฐ
 บุตรถึงที่อยู่ เจริญปราศรัยกันพอคั่นเคยดี ได้นั่งลงถามครูสัจฉัย
 เวลัฏฐบุตรว่า ‘ท่านสัจฉัย อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมาย เหล่านี้
 คือ พลช้าง พลม้า ... ท่านสัจฉัยจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะ
 ที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่’ เมื่อหม่อมฉันถาม
 อย่างนี้ ครูสัจฉัย เวลัฏฐบุตร ตอบว่า ‘ถ้ามหาบพิตรตรัสถาม
 อาตมภาพว่า โลกหน้ามีจริงหรือ หากอาตมภาพมีความเห็นว่า

^{๓๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๗๙-๑๘๑/๕๙-๖๐.

มีจริง ก็จะพูดตอบว่ามีจริง แต่อาตมภาพมีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มีใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ ไม่ใช่ก็มีใช่ ... หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ หรือหากอาตมภาพมีความเห็นว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกที่ก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกที่ก็มีใช่ ก็จะพูดตอบว่า หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกที่ก็มีใช่ แต่อาตมภาพมีความเห็นว่า อย่างนี้ก็มิใช่ อย่างนั้นก็มิใช่ อย่างอื่นก็มีใช่ จะว่าไม่ใช่ก็มีใช่ จะว่ามีใช่ไม่ใช่ก็ไม่ใช่' หม่อมฉันถามถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ แต่ครูสัญญาชัย เวลัฏฐบุตรกลับตอบหลบเลี่ยง เหมือนเขาถามถึงเรื่องมะม่วง กลับตอบเรื่องขนุนสำปะลอส หรือเขาถามเรื่องขนุนสำปะลอส กลับตอบเรื่องมะม่วง ...

เมื่อพิจารณาคำตอบของครูทั้ง ๒ ต่อปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู เวทีหิบุตรไม่ได้หมายถึงว่า ตอบไม่ตรงกับคำถาม พระเจ้าอชาตศัตรูถามคำถามเชิงจริยศาสตร์ ครูทั้ง ๒ ก็ตอบในเชิงจริยศาสตร์ แต่แทนที่จะตอบในประเด็นที่ถูกลถาม กลับตอบคำถามในเชิงแสดงจุดยืนที่มั่นคงของตัวเอง เช่น พระเจ้าอชาตศัตรูถามว่า "อาชีพที่อาศัยศิลปะมากมายเหล่านี้ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลธนู พนักงานเชิฐธง พนักงานจัดกระบวนทัพ พวกจัดส่งเสบียง ... คนเหล่านั้น ได้รับผลจากอาชีพที่อาศัยศิลปะที่เห็นประจักษ์มาเลี้ยงชีพในปัจจุบัน จึงบำรุงตนเอง บิดามารดา บุตร ภรรยา มิตรสหายให้เป็นสุข บำเพ็ญทักษิณา ในสมณพราหมณ์ ซึ่งมีผลมาก เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดใน

สววรรค์ ท่านกัสสปะจะบัญญัติผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบัน ได้เช่นนั้นบ้างหรือไม่” ครุฑปุณณะ กัสสปะตอบว่า

เมื่อบุคคลทำเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง ใช้ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง ใช้ให้ผู้อื่นเบียดเบียน ทำให้เศร้าโศกเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้เศร้าโศก ทำให้ลำบากเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ลำบาก ดิ้นรนเอง ใช้ให้ผู้อื่นทำให้ ดิ้นรน ฆ่าสัตว์ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ตัดช่องย่องเบา ปล้น ทำโจรกรรมในเรือนหลังเดียว ดักขุมที่ทางเปลี่ยว เป็นขู้ พุดเท็จ ผู้ทำ (เช่นนั้น) ก็ไม่จัดว่า ทำบาป ... แม้หากบุคคลไปยังฝั่งซ้าย แม่น้ำคงคา ให้เอง ใช้ให้ผู้อื่นให้บูชาเอง ใช้ให้ผู้อื่นบูชา เขาย่อม ไม่มีบุญที่เกิดจากกรรมนั้น ไม่มีบุญมาถึงเขา ไม่มีบุญที่เกิดจากการให้ทาน การฝึกอินทรีย์ จากการสำรวจจากการพูดคำสัตย์ ไม่มีบุญมาถึงเขา

คำตอบของครุฑปุณณะ กัสสปะ กำลังบอกว่า ไม่ต้องกล่าวถึงผลแห่งความเป็นสมณะที่เป็นประจักษ์ในปัจจุบัน เพราะถึงอย่างไรทุกอย่างก็สูญเปล่า ทำแล้วไม่เป็นอันทำ แนวคิดพื้นฐานอย่างนี้เป็นการปฏิเสธหลักกรรมและผลของกรรมอย่างสุดโต่ง พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเป็นเพียงภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามเจตจำนงในขณะนั้น ไม่ได้เกิดจากปัจจัยเกื้อหนุนอื่น ความเชื่อของครุฑปุณณะ กัสสปะ จับจุดเฉพาะฐาน ปัจจุบัน ขาดความเชื่อมต่อระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และปัจจุบันกับอนาคต

๔.๒ แนวคิดจากพรหมชาลสูตร

ทิวฎี ๖๒^{๓๓}

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค เสด็จดำเนินระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมือง นาลันทาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ภิกษุหลายรูปลุกขึ้น ประชุมกัน ณ ศาลาพักผ่อน ในเวลาใกล้รุ่ง สนทนาเกี่ยวกับกรณีทีสุปปยปริพาชก กล่าวติพระรัตนตรัย ในขณะที่พรหมทัตตามาณผู้เป็นศิษย์กล่าวสรรเสริญ พระรัตนตรัย

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องจึงตรัสถามภิกษุทั้งหลาย เมื่อทราบความเป็นไปจึงตรัสว่า “ไม่ควรอาฆาต ไม่ควรน้อยใจเมื่อมีคนกล่าวติพระรัตนตรัย ไม่ควรเบิกบาน ดีใจเมื่อมีคนกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย”

ต่อจากนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจูฬศีล มัชฌิมศีล และมหาศีล ซึ่งเมื่อปฏิบัติได้ย่อมได้รับคำสรรเสริญ เมื่อปฏิบัติไม่ได้ย่อมได้รับคำติ และทรง แสดงทิวฎี ๖๒ โดยตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมเหล่านี้อื่นอีกที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตาม ได้ยาก สงบ ประณีต ใช้เหตุผล คาคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้ เฉพาะบัณฑิต ซึ่งตถาคตรู้แจ้งได้เองแล้ว สั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตาม อันเป็นเหตุให้คนกล่าวยกย่องตถาคตถูกต้องตามความเป็นจริง

^{๓๓} ทิวฎี ๖๒ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘-๑๔๙/๑๑-๔๗. ดูบทวิเคราะห์ในบทนำ ของ ที.สี. (ไทย) ๙/ (๑๓-๒๐), และใน อดีตศักดิ์ ทองบุญ, งานสืบค้นปรัชญาอินเดียโบราณจากพระไตรปิฎก ใน รวมบทความทางวิชาการพระพุทธศาสนา และปรัชญา. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๐-๑๖๕.

ก็ธรรมที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก...อันเป็นเหตุให้คนกล่าว
ยกย่องตถาคตตามความเป็นจริง คืออะไรบ้าง?

พระพุทธดำรัสนี้ทรงหมายเอาทิวฏฐิ ๖๒ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตั้งชื่อ ๔
อย่างคือ

- (๑) อรรถชาละ ข่ายแห่งอรรถหรือผล
- (๒) ธรรมชาละ ข่ายแห่งธรรมหรือเหตุ
- (๓) พรหมชาละ ข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ
- (๔) ทิวฏฐิลชาละ ข่ายแห่งทิวฏฐิ

ข้อนี้เป็นการประกาศให้รู้ว่า ปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระพุทธองค์ครอบคลุม
ทิวฏฐิ ๖๒ ด้วย เพราะคุณสมบัติส่วนพระองค์มีทั้งปุพพนิวาसानุสสติญาณ
(ญาณทำให้ระลึกชาติได้) อดีตังสญาณ(รู้อดีต) อนาคตังสญาณ(รู้อนาคต) และ
ปัจจุปันนังสญาณ(รู้ปัจจุบัน) การที่เจ้าลัทธิแสดงทิวฏฐิเกิดจากสาเหตุต่าง ๆ กัน
เช่น บางกลุ่มบำเพ็ญฌาน ได้คุณวิเศษเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำให้จัดตั้งมั่น
ระลึกชาติได้ แสดงทิวฏฐิที่เป็นปุพพันตกับปิกวาทะ (วาทะที่ปรารภชั้นส่วนอดีต)
ทิวฏฐิ (หรือวาทะ) ทั้ง ๖๒ มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้

ปุพพันตกับปิกวาทะ ๑๘ ลัทธิ

๑. สัสตวาทะ มี ๔ กลุ่ม คือลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง (๑) เพราะ
ระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ ถึงหลายแสนชาติ (๒) ระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๐ กัป
(๓) ระลึกชาติได้ตั้งแต่ ๑๐ กัปถึง ๔๐ กัป (๔) คาคคะเนเอาด้วยเหตุผล

๒. เอกัจจสัสตวาทะ ลัทธิที่ถือว่าบางอย่างเที่ยง มี ๔ กลุ่ม คือ (๑)
พระพรหมเที่ยง แต่สิ่งที่พระพรหมสร้างขึ้นไม่เที่ยง (๒) เทวดาพวกอื่นเที่ยง